

- "Смолоскипа". Передумови Смолоскипа: звернення голови редколегії "Смолоскипа" від 25.06.1956, 1 арк.
- Недужко Ю. В. Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х — початок 90-х років XX століття) : монографія / Ю. В. Недужко. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. — 620 с.
 - Рух опору в Україні: 1960—1990 : енциклоп. довідн. / передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. — Київ : Смолоскип, 2010. — 804 с.
 - Свободу Світличному і Дзюбі! // Смолоскип. — 1966. — № 2 (117). — С. 1—4.
 - Zinkewych O. Svitlychny and Dziuba. Ukrainian writers under fire / Osyf Zinkewych. — Baltimore ; Toronto : Smoloskyp, 1966. — 52 p.

Проанализирован процесс становления украинского журнала "Смолоскип" в эмиграции, в частности исторические предпосылки его создания, проблемно-тематические направления и особенности работы

авторов, художников и редакторов. Рассмотрены французский и американский этапы деятельности, а также аспекты эволюции журнала в издательство "Смолоскип" с разветвленной структурой и представительствами в Канаде и Аргентине.

The article analyzes the process of formation of the Ukrainian magazine Smoloskyp in emigration. The historical prerequisites for the creation of the magazine are revealed, the problem-thematic directions of the journal are determined and the peculiarities of the activities of its authors, artists and editors. The article contains information on the French and American stages of the editorial staff of the magazine. The evolution of the magazine has been traced to the formation of Smoloskyp publishing house with an extensive structure and representations in Canada and Argentina.

Надійшла до редакції 22 квітня 2019 року

УДК 070.47:94](477.65-25)"1992/1993"

Наталія Романюк,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри видавничої справи
Київського університету імені Бориса Грінченка

Історико-краєзнавчий додаток "Єлисавет": історія, завдання, жанрово-тематичне наповнення

Досліджено умови створення й випуску історико-краєзнавчого додатка до газети "Народне слово" "Єлисавет", який виходив у Кропивницькому (Кіровограді) упродовж 1992—1993 рр.; проаналізовано його тематичні та жанрові особливості.

Ключові слова: "Єлисавет", "Народне слово", історико-краєзнавчий додаток, історія журналістики, Кропивницький, Кіровоградщина

Тривалий час історія журналістики Кіровоградщини перебувала поза увагою дослідників. Упродовж останніх років побачили світ праці, присвячені цій тематиці (приміром, монографії та статті Н. Романюк, Р. Базики), однак вони не розкривають повного спектра порушеної проблематики. Зокрема, поглибленого вивчення потребують газети, започатковані в перші роки незалежності у Кропивницькому (тоді — Кіровоград).

Одним із видань, яке залишалося поза науковими журналістикознавчими дослідженнями, є історико-краєзнавчий додаток до газети "Народне слово" "Єлисавет". Як зазначив науковець В. Босько, "роль та значення цього видання у відродженні нашого краєзнавства важко переоцінити" [1].

Наголосимо на тому, що "Єлисавет" не становив предмет ґрунтовних наукових розвідок, а кілька публікацій, на які посилається авторка, — здебільшого спогади чи невеликі повідомлення у пресі. Брак системних досліджень історії видання, котре відіграло вагомий роль у розвитку регіональної періодики, відтворенні історичного тла епохи завдяки ознайомленню широ-

кого загалу з цінними першоджерелами, свідчить про актуальність теми. Поділяємо думку Г. Сивоконя щодо потреби вивчення таких видань: "Сьогоднішня "провінційна" преса — явище виняткового історико-культурного значення. Треба більшої уваги до неї, а головне, негайно слід подбати, аби жоден з журналів, жодна з газет, буває, навіть одноразових випусків, не загубилися, аби, скажімо, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України формував повні їх підшивки" [2].

Мета статті — визначити типологічні, тематичні, жанрові особливості історико-краєзнавчого додатка "Єлисавет" на основі підшивки видання за два роки з фондів Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського.

Виклад основного матеріалу. Додаток "Єлисавет" виходив друком від 20 травня 1992 р. до 2 вересня 1993 р. один раз на два тижні, загалом побачило світ 28 випусків. Упорядником був О. Чуднов, а редактором газети "Народне слово", під егідою якої започатковано двотижневик, — В. М'ятович. Через тривалий

час після закриття "Єлисавета" О. Чуднов згадував про те, як виникла ідея створити додаток: "На початку дев'яностих я, пішовши з інституту, влаштувався в облорганізацію Спілки письменників. Тоді голова міськради Мухін і його заступник Перевозник вирішили зібрати матеріал з історії міста і з цією метою відрядили мене до Санкт-Петербурга. Дали десять тисяч радянських карбованців. Результатом тієї роботи стала газета "Єлисавет", додаток до "Народного слова". Та й тепер я використовую зібраний тоді матеріал" [3].

Колишній редактор "Народного слова" В. М'ятович додає: "Для "Народного слова" як демократичного непартійного видання не було заборонених тем, і тому до нього потягнулися науковці, краєзнавці, в яких уже накопичилися великі обсяги інформації з історії краю. Газета стала для них своєрідною віддушиною. На її сторінках уперше за багато років були опубліковані розвідки про ціле гроно навмисно забутих радянською владою непересічних особистостей. Безумовно, найбільше з них вийшло з Єлисаветграда, міста, що наприкінці вісімнадцятого і особливо в дев'ятнадцятому століттях відіграло роль культурного центру на півдні Росії. Цей факт і було взято до уваги при заснуванні краєзнавчого додатка до газети.

Отже, до виникнення додатка "Єлисавет" спонукав великий потік інформації й зростаючий до неї інтерес людей. Відразу знайшовся той, хто б узявся за його формування, наповнення матеріалами. На той час у місті було кілька відомих краєзнавців, та вибір упав на Олександра Чуднова — бібліофіла, дуже ерудовану людину. На той час він працював в обласній науковій універсальній бібліотеці й мав доступ до рідкісних видань.

Завдяки "Єлисавету" мешканці області відкрили для себе письменників, художників, архітекторів, лікарів, благодійників, які залишили помітний слід в історії міста і краю".

У передовиці до першого номера О. Чуднов визначив вагому місію видання: "Як зрозуміти, що минуле, коли його не помічати, вертається помстою? Тут існує лише один шлях — шлях пізнання історії людства, де твій народ тяжко здобував власні ознаки. Проте, перш ніж зробити крок назустріч світу, подивись під ноги — на землю, де стоїть твій будинок, на справу, якою займаєшся кожен день, згадай призвища предків, не руйнуй старих осель, не будуй на цвинтарі торжищ" [4]. А у вступному слові від редакції було окреслено концепцію двотижневика: "Що це буде за видання? В ньому друкуватимуться нариси, розвідки, спогади, документи, фотографії та ін., що стосується минувшини нашого краю, людей, що прославляли його, котрі тут жили і працювали. Переважна більшість того, що ми запропонуємо вам, не тільки не була до цього відомою широким колам, а й часто залишалася недоступною. Тож "Єлисавет" стане добрим посібником, багатозначним і цікавим співбесідником всіх, хто не байдужий до минувшини. "Єлисавет" поширюватиметься через кіоски "Союздруку" та громадських розповсюджувачів" [4].

Засновники також аргументували вибір назви газети: "Потім підхопили це ім'я (Єлисавет) корифеї українського театру, закохалася у нього місцева інтелігенція. В спогадах, листах, художніх творах воно зробилося ознакою не тільки місця тих чи інших по-

дій, а набуло якості символу певної духовної єдності, яка дає можливість вижити культурі та її творцям за будь-яких соціальних умов" [4]. Йдеться про те, що на межі XIX—XX ст. українська інтелігенція називала тогочасний Єлисаветград Єлисаветом.

У 1992 р. двотижневик друкували на чотирьох шпальтах формату А2, дрібним кеглем основного шрифту. Наступного року видання виходило на восьми сторінках формату А3, збільшився кегль і змінилося накреслення шрифту. Нове художньо-технічне рішення було зручнішим для користування, проте через менший розмір сторінок значні за обсягом матеріали доводилося переносити частіше.

Зазвичай додаток містив слово редактора, витяги зі старих документів, передруки з преси (особливо з "Єлисаветградського вестника", "Одесского вестника", "Голоса Юга" та його "Ежегодника", "Киевской старины") та книг, виданих наприкінці XVIII — на початку XX ст., вірші єлисаветградських поетів (наприклад, Євгена Маланюка, Дона Амінадо, Арсенія Тарковського, Андрія Стороженка), спогади, історичні етюди, фото старих міст і репродукції картин, малюнків, афоризми місцевих авторів й анекдоти, пов'язані з тамтешнім життям. Приміром, спогади лікаря Н. Ширмана вперше було надруковано в додатку, а згодом вони вийшли окремою книгою, яку впорядкував О. Чуднов, у серії "Єлисаветградське коло" видавництва "Імекс-ЛТД".

В "Єлисаветі" вперше опубліковано найстарішу з відомих фотографій із панорамою міста, де на місці відомого заводу Ельворті було пустище з одинокою селянською хатиною. Цінні й інші світлини — із зображеннями Дворцової та Великої перспективної вулиць, заводу Ельворті та його власників, працівників, продукції, ярмарку й цирку (з "Ілюстрованого путівника по Південно-Західній залізниці" за 1899 р.) тощо.

У двотижневнику було кілька рубрик: "Постаті", "З архівної теки", "Вірування, звичаї, традиції", "Довідкове бюро" (передруки із довідкових видань XIX століття про міста й інші населені пункти регіону), "Просто анекдоти" (бувальщини). Матеріали видання було присвячено багатьом публічним персонам, серед яких Опанас Михалевич, Кароль Шимановський, Юрій Яновський, Арсеній Тарковський, Володимир Менчиц, Микола Федоровський, Африкан Шпір, краєзнавець Олександрії Василь Никифоров, декабрист Олександр Пестов, публіцист Олексій Попельницький, Володимир Винниченко, Микола Вороний, сенатор Михайло Завадський, філософ Георгій Флоровський, педагог Василь Харцієв, Євген Маланюк. Окремі з них були також і авторами дописів.

Редакція приділяла значну увагу невідомим сторінкам історії, становленню, побуту Єлисаветграда та інших міст краю. Читачам пропонували цікаві матеріали, що стосувалися етнографії, історії УПА, весільних обрядових традицій, археологічної колекції Ястербова при Єлисаветградському земському реальному училищі, заводу Ельворті тощо. Наприклад, варта уваги інформація про повернення в Україну колекції речей В. Винниченка. (Завдяки В. Панченку нині в обласному краєзнавчому музеї відтворено робочий кабінет письменника.)

Серед авторів-сучасників плідно працювали В. Панченко, Ф. Шепель, Р. Любарський, І. Блажков,

О. Полячок, Г. Костюк, М. Самійленко, М. Тарковська, А. Василенко, Р. Хуторян, В. Биков, Г. Соколов; фото для додатка створювали І. Демчук і Л. Куценко.

В останньому з номерів, датованому 2 вересня 1993 р., редакція повідомляла про припинення випуску "Єлисавета" з матеріальних причин. Про це з жалем зауважував на сторінках "Літературної України" Г. Сивоконь: "Слова "на жаль" тут зовсім не ритуальні, бо прочитане в "Єлисаветі" (тим більше прочитане враз, "акордно") справляє винятково вигідне, навіть сильне враження. Виразна картина історії краю (в документах, спогадах, художніх творах, портретах, пошукових розвідках) не просто будить інтерес, а спонукає ще і ще раз вдумуватися в складну, часто трагічну, несправедливу долю нації, в географічному центрі осідлості якої перетнулися, та ще й нині перетинаються, такі історико-соціальні сюжети, що від них не раз холоне серце і... міцніє віра в нашу національну незнищенність, стійкість (хоч і надто гнучку) і, зрештою, в державницьке відродження" [2]. І далі вельми високо оцінює значення видання: "Єлисавет" (його упорядник — О. Чуднов) як "історико-краєзнавчий додаток", проіснувавши всього рік і розповівши землякам про все це, виконав неабиякого значення роботу, пізнавальну і виховну. Шкода, що і він мусить, в умовах наших теперішніх скрут, припинитися" [2].

В. М'ятович припускає, що, ймовірно, спрямованість видання стала однією з можливих причин припинення його випуску: "Додаток швидко набув популярності серед вчителів, тих, хто цікавився історією свого краю, але він так і не став масовим виданням. Чи не найбільша вина в цьому, як це не дивно, самого ж редактора. Історія краю для нього зводилася до історії Російської імперії. До того ж краєзнавчі розвідки підмінялися публікацією спогадів. Щось міняти й виправляти О. Чуднов категорично не бажав".

В останній передовиці "Без надії сподіваємось" редакція прокоментувала ситуацію так: "Єлисавет" більше не буде виходити. Це число останнє. Відсутність коштів примушує припинити справу, котра ледь-ледь почала набирати силу. І все ж рік існування має цінність. Він подарував можливість ознайомити читачів, що уболівають за відтворення історичної пам'яті, з досить широким і різноманітним колом першоджерел, які допоможуть кожному свідомо будувати особисте ставлення до історії нашого краю. Прикро, що велика кількість зібраного матеріалу залишатиметься у шухляді, прикро, що горе-історики знову стануть "кишеньковими оракулами", спекулюючи на відсутності допуску широкого загалу до перевіреної часом інформації.

Друкуючи ті чи інші розвідки та спогади, ми прагнули, щоб кожен відчував, що "бути без почуття живого зв'язку з дідами та прадідами — це означає не мати для себе місця опори в історії". Переконавання таке йде від філософа Павла Флоренського, яке він пояснював тим, що особистості "хотілося б бути в змозі точно визначити себе, що саме робив я в будь-який із історичних моментів нашої батьківщини і всього світу, — я, звісно, в обличчі своїх предків".

Втрата цього ланцюгового зв'язку життя розпочалася не сьогодні і не вчора. Позначають її червоні віхи — нігілізм, революція, громадянська війна, совдеп...

Останній "Єлисавет" ми присвячуємо одній із цих віх — громадянській війні. І сподіваємось — минуле залишиться минулому, а майбутнє не матиме червоних ознак" [5].

Після закриття "Єлисавет" продовжує відігравати важливу роль в популяризації досягнень вихідців із Кіровоградщини, "степової Еллади", як зазначав С. Маланюк. Зокрема, О. Чуднов у співпраці з іншими краєзнавцями та видавництвом "Імекс-ЛТД" упорядкував серію книг "Єлисаветградське коло", частину матеріалів до якої було зібрано саме під час роботи в додатку. Наприклад, на основі циклу публікацій "Єлисавета" науковці досліджують діяльність педагогів і громадських діячів Кіровоградщини, зокрема В. Харцієва та П. Рябкова. Під час вивчення видавничої справи Єлисаветграда авторка пропонованої статті також зверталася до матеріалів додатка. Вагоме значення видання підтверджують і слова Г. Сивоконя: "...читати "Єлисавет" — все одно, що поринути в багату і значну в національному аспекті історію Центральної України — феномену по-своєму виняткового".

Отже, історико-краєзнавчий додаток до газети "Народне слово" "Єлисавет" був нетиповим періодичним виданням початку 1990-х рр. і містив цінні історичні та краєзнавчі відомості про Кіровоградщину, які були або взагалі заборонені, або малодоступні для широких кіл (зокрема, передруки з архівних першоджерел). Навіть після закриття видання залишається важливим історіографічним підґрунтям для наукових досліджень, а його публікації, зі свого боку, варто вивчати в контексті краєзнавства, журналістикознавства та літературознавства.

Список використаної літератури

1. Босько В. Спочатку був Єлисавет / В. Босько // Народне слово. — 2001. — 16 січня. — С. 1. — Режим доступу: http://avchudnov.ucoz.net/publ/spochatku_buv_elisavet/1-1-0-7. — Назва з екрана.
2. Сивоконь Г. Єлисавет — історико-краєзнавчий додаток до газети "Народне слово" / Сивоконь Григорій // Літературна Україна. — 1993. — 9 грудня. — № 49. — С. 2. — Режим доступу: http://avchudnov.ucoz.net/load/elisavet_istoriko_kraeznavchij_dodatok_do_gazeti_narodne_slovo_kirovograd_1993_1_13/1-1-0-4. — Назва з екрана.
3. Крупський В. Олександр Чуднов: Побачивши вічну темряву, я змінився / В. Крупський // Вечірня газета. — 2014. — 14 березня. — Режим доступу: <http://www.vechirka.com.ua/?id=8203>. — Назва з екрана.
4. Чуднов О. Вартість минулого / О. Чуднов // Єлисавет. — 1992. — 20 травня. — № 1. — С. 1.
5. Чуднов О. Без надії сподіваємось / О. Чуднов // Єлисавет. — 1993. — 2 вересня 1993. — № 13 (28). — С. 1.

Рассмотрены условия создания и выпуска историко-краеведческого приложения к газете "Народное слово" "Єлисавет", что издавался в Кропивницьком (Кировограде) в 1992—1993 гг.; проанализированы его тематические и жанровые особенности.

The newspaper Yelysavet (a supplement to the newspaper Narodne Slovo) is analyzed in the article. It was published during 1992—1993 in Kropyvnytskyi (Kirovograd). The author explored thematic and genre features and organizational conditions for publishing and closing of the application.

Надійшла до редакції 17 квітня 2019 року